

МАНІПУЛЮВАННЯ СВІДОМІСТЮ ТА МЕДІАТЕРОРИЗМ ЯК СКЛАДНИКИ ЗАГРОЗИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

////////////////////////////////////

CONSCIOUSNESS MANIPULATION AND MEDIA TERRORISM AS COMPONENTS OF THREATS TO DEMOCRATIZATION OF SOCIETY AND NATIONAL SECURITY

Стаття присвячена дослідженню ролі інформаційної складової в гібридній війні проти України. Виявлено проблеми інформаційної безпеки та захисту національного інформаційного простору від негативних маніпулятивно-психологічних впливів. Проведено аналіз медійного простору України та встановлено причинно-наслідковий зв'язок виникнення інформаційних маніпуляцій, медійного тероризму. Описано участь, дію та протидію засобів масової інформації та комунікації в інформаційних маніпуляціях та роль у цьому людського фактора. Подано практичні рекомендації щодо вдосконалення державної інформаційної політики. Запропоновано шляхи протидії інформаційним маніпуляціям і медіатероризму як факторам дестабілізації національної безпеки України та загрози демократизаційних процесів.

Ключові слова: гібридна війна, інформаційна безпека, інформаційні маніпуляції, постправа, засоби масової інформації та комунікації.

The article is devoted to the study of the role of the information component in the hybrid war against Ukraine. Problems of information security and protection of the national information space from negative manipulative and psychological influences are revealed. The analysis of the media space of Ukraine is carried out and the causal connection between the occurrence of information manipulations and media terrorism is established. The participation, action, and counteraction of mass media and communication in information manipulations and the role of the human factor in it are described. Practical recommendations for improving the state information policy are given. Ways to counteract information manipulation and media terrorism as factors of destabilization of national security of Ukraine and threat of democratization processes are offered.

Keywords: hybrid war, national security, information security, information manipulation, post-truth, mass media and communication.

Вступ. Національна безпека країни є тим фундаментом, завдячуючи котрому й існує будь-яка держава. Еволюція людства призвела до розвитку держав, що у свою чергу стало причиною ескалації відносин між ними, мотивами яких для одних було розширення політики свого впливу, продовження своїх інтересів за межі власних кордонів, а для інших — попередження ворожої

експансії, захист своєї території, національних інтересів. Під час таких ескалацій самі конфлікти зазнають значних трансформацій за якісними, кількісними, цільовими та іншими показниками.

Найбільш виразним прикладом є трансформація способів та методів збройних конфліктів, яка залишає при цьому сталу їх кінцеву мету, природу [1]. Традиційні, класичні способи

ведення війни, у котрих значущим і вирішальним була саме військова, силова сторона, мутували у категорію домінантного «гуманного» інформаційно-психологічного протистояння з меншими прямими фізичними людськими втратами, але значно дієвішими та ефективнішими кінцевими результатами. Таким чином, сучасна військова агресія розпочинається ще задовго до безпосереднього збройного конфлікту та продовжується навіть після припинення бойових зіткнень і загарбання території. Це «гібридна війна», яку теоретично і практично найбільш придатно визначають специфічні дії Російської Федерації, яка, поєднуючи мілітарні, квазімілітарні, дипломатичні, інформаційні, економічні засоби, не гребуючи ядерним шантажем, послідовно намагається досягти в Україні та в інших точках світу власних, не вповні зрозумілих міжнародній спільноті, політичних цілей [2].

Одним із основних інструментів сучасної гібридної війни є інформаційні атаки, які реалізуються через засоби масової інформації та комунікації. Тому виокремлення засобів впливу на свідомість людей, причини їх виникнення та шляхи поширення є необхідною умовою вироблення стратегії інформаційної безпеки як складової національної безпеки держави.

Інформаційній безпеці України в контексті національної безпеки приділено увагу у Конституції України, Законі України «Про національну безпеку України», Указі Президента України «Про доктрину інформаційної безпеки України», Указі Президента України «Стратегія національної безпеки України», в інших законах та ратифікованих Україною міжнародних актах.

Питання інформаційної війни та інформаційної безпеки вивчали В.П. Горбулін [2], М.Є. Магда [3], Я.Й. Малик [4], Г.П. Ситник [5]. Попри глибокі дослідження та розгляд питань гібридної війни та національної безпеки, значимість інформаційних маніпуляцій як одного із основних чинників гібридної війни, залишились недостатньо дослідженими заходи протидії поширенню інформаційних маніпуляцій та усунення їх причин в інформаційному просторі України, що є метою даної публікації. Для досягнення мети ставимо завдання: окреслити засоби та визначити суб'єктів медійної маніпуляції, їх появи, надати рекомендації щодо їх локалізації та зменшення впливу на свідомість людей.

Методи дослідження. У дослідженні ми спираємось на аналіз публікацій з питань інформаційної безпеки вітчизняних науковців, політиків та політологів, також використано

власний досвід державотворчої діяльності як депутата Верховної Ради України VIII скликання, голови підкомітету Комітету Верховної Ради України з питань протидії корупції, і як члена Ради депутатів при Міністрі оборони України (2015–2019 рр.), безпосереднього учасника АТО. У роботі використано наші творчі ініціативи. Шляхом аналогії, порівняння, причинно-наслідкових умовиводів та емпіричних методів встановлено причини досліджуваної проблеми та розроблено пропозиції щодо її вирішення.

Результати й обговорення. Ефективність та результативність досягнення мети військового конфлікту на сучасному етапі гуманізації збройних зіткнень, що обмежені нормами Міжнародного Гуманітарного Права, та у яких зацікавлені великі країни-лідери, не є можливою без підтримки, або принаймні без відсутності супротиву, протистояння агресору місцевим населенням окупованої території чи країни — жертви нападу. Саме тому найважливішою вважається та агресія, яка ведеться ще у передокупаційний період: гуманітарна, інформаційна агресія передує збройній, військовій. Що стосується гуманітарної агресії Російської імперії проти України та інших колишніх республік Радянського Союзу, завойованих нею народів, то вона була направлена на знищення національної ідентичності задля недопущення національного спротиву: культурна, інформаційна експансія, знищення історичної пам'яті, релігійна, етнічна, мовна.

Прикладом потужної гуманітарної агресії Росії проти України є військова операція окупації Криму 2014 року, наслідком котрої стала або готовність більшості населення сприйняти окупаційні дії країни-агресора, або байдужість до цього, зрада більшості військових, правоохоронців, працівників служби безпеки тощо. На жаль, проукраїнська активна частина населення залишилася у меншості, що й зумовило відсутність належного спротиву спершу провokatивним, а пізніше й прямим бойовим діям російських військових.

Водночас широкомасштабна агресія Росії проти України на материковій частині нашої держави зазнала провалу. Місцеві підготовлені та заїжджі сепаратисти, інформаційна пропаганда Кремля не змогли переконати більшість населення у протидії державним інституціям, Збройним силам України. Проте у густонаселених регіонах, великих містах (Луганськ, Донецьк, Макіївка та ін.) інформаційно-психологічний вплив (і не тільки) на місцеве населення був значно тривалішим, інтенсивнішим, що й спричинило байдужість більшості

до протидії сепаратистським рухам, тому було створено квазіреспубліки ДНР, ЛНР під керівництвом ставлеників країни-агресора.

Основним чинником недопущення широкомасштабного вторгнення агресора та зупинки його наступу стало консолідоване постмайданівське суспільство. Не дивлячись на свою соціальну, національну, політичну, релігійну, мовну та іншу різнобарвність, патріоти згуртувались навколо ідеї захисту країни, організували матеріальну, продовольчу, технічну, іншу підтримку фактично знекровленим, скороченим залишкам Збройних сил України та підсилили їх нашвидкуруч сформованими добровольчими військовими формуваннями і мобілізаційними заходами. Саме це явище суспільної консолідації зруйнувало підготовлені, багатомільярдні затратні плани окупації більшої частини України, створення Новоросії та зупинило регулярні військові формування Російської федерації, переважаючи технічно та навіть чисельніше українські військові формування на східному фронті.

Обороздатність держави — це насамперед здатність суспільства самоорганізовуватися для оборони своєї країни. Саме гуманітарна та інформаційна складова є ключовою у формуванні суспільної ментальності, що визначає подальшу поведінку спільноти та оперативно консолідує громадян для захисту своєї країни. Це і є визначальним у гарантуванні національної безпеки країни: готовність самого суспільства до захисту своєї держави.

На сьогодні інформаційна безпека є важливою складовою національної безпеки будь-якої країни. Інформація та технології її поширення є важливими складовими гібридної війни. Гібридна війна не є чимось новим, а насправді новим для нас є лишень її термін визначення, введений нещодавно у сферу спілкування. Фактично окремі елементи (методи) гібридної війни були описані ще 2,5 тис. років тому відомим китайським стратегом і мислителем Сунь-дзи у знаменитому трактаті «Мистецтво війни» [6]. А вислів пруського генерала, військового теоретика Карла Клаузевіца: «Війна — це продовження політики іншими засобами» — тому є підтвердженням [7]. Так само, як з розвитком людства удосконалюється зброя, так само інформаційно-психологічний вплив від примітивних форм перейшов до більш витончених, технологічних, масових, ефективніших і фактично перетворився у зброю масового психологічного, емоційного ураження свідомості людей. Це стало домінуючим у новітніх методах ведення агресії і отримало назву «гібридна війна».

У наш час в інформаційному суспільстві корисна для суб'єкта інформація є набагато

значущішою, аніж матеріальні блага, та є рушійною силою його розвитку. Враховуючи значимість інформації для суспільства та його залежність від неї, людство почало використовувати інформацію на рівні із класичним озброєнням у протистоянні опонентам. Причому частка інформаційних технологій та прив'язаних до поширення інформації сфер діяльності у загальному форматі війни постійно зростає у порівнянні із застосуванням традиційних способів ведення військової боротьби. Отож людство створило ще один вид війни, інформаційну, яка є складовою нового, сучасного типу війни «гібридної» [3].

Основне завдання суб'єктів інформаційної війни зі сторони агресора — інституційне знищення країни-жертви, недовіра суспільства до існуючої влади, політичної національної еліти задля призначення нової влади, лояльної до агресора, з метою встановлення нового політичного курсу, потрібного агресору, або подальша окупація агресором цієї країни.

Суб'єкти сторони жертви агресії мають завдання протидії будь-яким деструктивним інформаційним впливам, що становлять загрозу національним інтересам країни. На думку Магди Є.М., «головним стратегічним національним ресурсом стає інформаційний простір, тобто інформація, мережева інфраструктура та інформаційні технології» [4].

Головним об'єктом ураження інформаційного деструктивного впливу в межах заходів інформаційної війни є людина, емоційне, психологічне маніпулювання свідомістю котрої призводить до зміни її поглядів, цінностей, поведінки, що своєю чергою в її масовому вимірі спричиняє зміну суспільної думки, потрібної агресору для досягнення своєї мети.

Найефективнішими щодо впливу, масовості залучення та швидкості поширення маніпуляцій на людську свідомість і відповідно громадську думку є засоби масової інформації та комунікації (ЗМІК). Використовуються такі способи зміни сприйняття інформації як:

- і спотворення за допомогою неповноти, односторонності, необ'єктивності, фрагментарності;
- інтерпретування у вигідному для замовника ракурсі;
- редагування її змісту, додаючи власні, суб'єктивні домисли, коментарі;
- приховування суттєвих фактів, подій, що ховаються за штучно створеним «інформаційним шумом», потоком «інформаційного сміття»;
- оперативне подання неперевіреної інформації, що нівелює сам ефект її подальшого спростування;

- поширення та тривале повторювання певного погляду на подію, що створює ілюзію масовості її сприйняття суспільством та пригнічує індивідуальну думку;

- через ЗМІК «штучно насаджується таке явище, як медіасвідомість (тобто свідомість, заснована на хибних цінностях, маніпулятивних інтерпретаціях, подвійній моралі), коли реальність, пропонована ЗМІ, відрізняється від дійсної.

Громадська думка через медіасвідомість значно спотворюється. ЗМІК стають світською релігією, що ізолюють свідомість людини у нав'язаному інформаційному просторі. Через це значною мірою змінюються важливі для розвитку суспільного формування особистості погляди на загальну історію, національну культуру тощо, що створює наше уявлення про дійсність. Людство зіткнулося з кризою, яку створило: воно потопає в морі сумнівної інформації [5].

Таке явище, на жаль, є панівним у сучасному інформаційному просторі та отримало своє наукове визначення: «постправа» (post-truth). Каспер Гратволь [9] зазначив: «Оскільки джерелом новин щоразу частіше стають соціальні мережі, а довіра до фактів, що пропонує панівна еліта, чим далі зменшується, поняття «постправа» міцно входить до мовного обігу». Людство втомилася від правди. Воно більше не хоче жити у складній реальності і все частіше знаходить затишок у віртуальному світі. Популізм політиків проявляється не стільки у невиконанні їх обіцянок, скільки у тому, що вони кажуть речі, які прагнуть почути широкі маси. Суспільству важливо отримати символічну словесну перемогу, бо воно звикло, що його вимоги ніхто і майже ніколи не виконує.

Сьогодні постправа створює значні загрози інформаційній безпеці людини, суспільства і держави. Особливе місце в інформаційній складовій гібридної війни займає медіатероризм, метою котрого є створення та поширення відчуття страху задля маніпулювання суспільною свідомістю.

Не кожна інформаційна маніпуляція завершується терористичним актом, але кожен терористичний акт починається і здійснюється завдяки інформаційній маніпуляції.

Саме тому потрібно звернути увагу на першопричину виникнення терактів та недопущення створення і поширення медіаманіпуляцій, медіатероризму.

Таким чином, контроль за ЗМІК дає змогу маніпулювати масовою свідомістю. Це й пояснює бажання окремих осіб, структур,

організацій контролювати ЗМІК з метою досягнення політичної влади або контролювати її чи впливати на неї через призму маніпулювання суспільною думкою, яка в свою чергу формується з маніпулювання свідомістю кожної особистості зокрема. Відчуваючи загрозу від політика, державника, громадського діяча своїй не цілком законній діяльності, яка приносить надприбутки, чи певним незаконним політичним цілям, діям, можновладна особа чи установа, організація вдається до заходів тиску на дану публічну особу, використовуючи поряд з класичними способами впливу кримінального характеру (підкуп, залякування, шантажу, вбивства) і не менш ефективний, але без кримінальних наслідків спосіб інформаційного знищення — медіакілерство.

Інформаційні маніпуляції використовуються для лобювання приватних, антидержавних інтересів, як засіб забезпечення корупційної діяльності, як інструмент досягнення чи захоплення влади, контролю над нею, як спосіб згортання демократії, інформаційного знищення публічної особи, спотворення моральних, сімейних, національних цінностей, інституційної ліквідації держави.

Для підсилення ефекту маніпулятивного впливу на формування суспільної думки власники ЗМІК через своїх представників, журналістів, редакторів медіаресурсів долучають сумнівних «експертів», представників громадськості, осіб, що не є спеціалістами у сфері діяльності, яка обговорюється. Зокрема, часто спостерігаємо на телеефірах картину, де оцінку військовим операціям чи діям військових дають особи без відповідних військових знань, освіти, що не брали участі у захисті країни та самі уникали мобілізації. А експертами у сфері ринку землі та розвитку українського села виступають особи, які не живуть у селі, не прив'язані до землі та ніколи не працювали у сільському господарстві. З метою деструктивного впливу на громадську думку задля розколу суспільства та приниження і нівелювання національної ідентичності, штучно створеного образу меншовартості контролювані зовні і навіть країною агресором ЗМІК через агентів зовнішнього впливу в особі відомих публічних осіб поширювали маніпулятивну інформацію, якою перекручували національну історичну пам'ять, умисно загострювали релігійні та конфесійні взаємини, провокували етнічні та мовні конфлікти.

У новітній історії України інформаційні маніпуляції державного рівня використовувалися з питань:

- скорочення кількості депутатів ВРУ;

- партійної системи виборів та фінансування партій з державного бюджету;
- приватизації стратегічних підприємств та галузей;
- електронного голосування та референдуму (народовладдя);
- продажу, ринку української землі;
- релігійно-конфесійних відносин;
- мовних та етнічних взаємин;
- історичної пам'яті.

Якщо, виходячи з індивідуальних особливостей кожної особистості, її психофізичного розвитку, індивідуальності, одночасно і масово навчити кожного члена суспільства критично мислити, аналізувати та перевіряти інформацію, а тим паче робити це дуже швидко, є практично неможливим, то єдиним ефективним способом недопущення негативного інформаційного впливу на свідомість людини є попередження створення деструктивної інформації та недопущення її поширення, виходу в ефір, що і буде в найбільшій мірі гарантувати інформаційну безпеку.

Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» № 537-V від 09.01.2007 визначає поняття «інформаційна безпека» як «стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за яким запобігається завдання шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність використаної інформації; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації». Таке визначення, поза сумнівом, передбачає правдивість інформації як ключову умову інформаційних відносин [10].

Основним суб'єктом інформаційних відносин, що збирає, опрацьовує, поширює інформацію через ЗМІК, є журналіст. Законами та нормативними актами йому не тільки надаються широкі повноваження та гарантії з метою збору та поширення суспільно важливої інформації, але й покладаються обов'язки щодо достовірності, об'єктивності, правдивості даної інформації. Зокрема:

- Ст. 2. Основні принципи інформаційних відносин. Ст. 31 Відшкодування матеріальної та моральної шкоди (ЗУ «Про інформацію»);
- Ст. 26. Права та обов'язки журналіста редакції (ЗУ «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»);
- Ст. 6. Неприпустимість зловживання свободою діяльності телерадіоорганізацій (ЗУ «Про телебачення і радіомовлення»);

- Ст. 33. Спростування розповсюдженої інформаційним агентством інформації (ЗУ «Про інформаційні агентства»);

- Ст. 6. Повага до права громадськості на повну та об'єктивну інформацію про факти та події є найпершим обов'язком журналіста. Журналісти та редактори повинні здійснювати кроки для перевірки автентичності усіх повідомлень, відео- та аудіоматеріалів, отриманих від представників загалу, фрілансерів, прес-служб та інших джерел.

На жаль, Національна спілка журналістів України зайняла односторонню позицію щодо захисту прав і подекуди суперечливих закону і моралі дій окремих журналістів та повністю усунулася від практики контролю за дотриманням обов'язків, професійної етики та очищення спільноти від осіб, які її дискредитують. Відсутність у самому середовищі журналістської спільноти протидії неетичним, незаконним, корупційним, злочинним проявам призводить до повної деградації журналістики, переважання корисливих мотивів над моральними і професійними, а пошук та доведення до громадськості правдивої інформації програє кабінетному «фабрикуванню» замовної інформаційної маніпуляції, що у свою чергу в державному вимірі становить загрозу інформаційній, а отже, й національній безпеці країни.

Останні тенденції перетворення інформаційного простору в засіб інформаційної боротьби з метою досягнення цілей всупереч національним інтересам ставить під сумнів сумлінне використання принципів демократії та свободи слова, яким часто й виправдовують свою діяльність недобросовісні журналісти та ЗМІК. Перед нами постає дилема: демократизація безпеки чи безпечна демократія? Тож очевидно, що безпека країни, людини є протилежним суспільним явищем до свободи демократії та свободи слова. З практики державотворчої діяльності, аналізу історичних подій минулого, російської агресії демократичній парламентській формі управління важко конкурувати авторитарному режиму (або принаймні жорсткому президентському правлінню), який набагато ефективніший та швидше консолідує суспільство на захист країни. Виникає суспільний парадокс: загрозою для демократії є сама ж демократія. Твердження: «Навіть демократична держава не повинна допустити, щоб демократії було занадто багато», — є актуальним. Важливо не допустити перетворення демократичної держави в анархію, яка згодом переросте у тиранію (авторитарне управління) відповідно

до циклічної теорії уряду за Макіавеллі. Хвилюючий процес демократизації у світі тільки підтверджує дане твердження. Аналогічно й свобода слова повинна зіставлятися із свободою поширення саме правдивої інформації, а не маніпулятивної чи недостовірної.

У даний час потрібно ідентифікувати журналіста саме за знанням своїх прямих обов'язків подавати достовірну, перевірену, об'єктивну інформацію. Незнання чи умисне ігнорування журналістом даних обов'язків є проявом недобросовісної професійної діяльності, а тому має бути підставою для позбавлення посвідчення, акредитації.

Поряд із високими фаховими вимогами до професії журналіста (як і державного діяча) дана обставина першочергово вимагає виняткових моральних та етичних якостей, професійної чистоти:

- «ви готові будь-якою ціною знаходити істину, чи будете продаватися за будь-яку ціну!?»
- «ви готові відстоювати і захищати правду, чи будете гвалтувати її на догоду власній вигоді!?»

Отже, якщо ЗМІК вважається четвертою владою, то вони повинні і нести відповідальність, і поводитися як влада, зокрема декларувати статки, щоби показати їх законність та бути моральним авторитетом для суспільства. Ті, хто сьогодні маніпулює інформацією, назавтра нам готують фальшиве майбутнє.

Важливо, на нашу думку, звернути увагу усіх суб'єктів інформаційних відносин на ту обставину, що панування постправди в інформаційному просторі чинить стійкий негативний інформаційний вплив, зумовлює негативні наслідки застосування інформаційних технологій, що поглиблює недовіру громадян до інституцій держави.

Висновки та пропозиції. Сьогодні інформаційні маніпуляції створюють значні загрози інформаційній безпеці людини, суспільства і держави. Проблема панування постправди в українському інформаційному просторі потребує ґрунтовних наукових досліджень причин її виникнення, поширення та розробки методик підвищення інформаційної культури громадян та нових механізмів забезпечення інформаційної безпеки та національної безпеки в цілому.

Для недопущення поширення в інформаційному просторі України ідей пацифізму та анархії під виглядом демократії, фейків і словоблудства під виглядом свободи слова, що спричиняє моральний занепад суспільства, його радикалізм, до часу набуття населенням медіаграмотності

та здатності критично мислити, варто посилити державне регулювання інформаційного простору у частині законодавчого забезпечення захисту свідомості громадян від деструктивного інформаційного впливу. З цієї метою вносимо наступні пропозиції щодо розробки законопроектів про недопущення поширення неправдивої інформації та фейків, захисту інформаційного поля держави, посилення медіаграмотності населення:

1) сформувати у Міністерстві юстиції реєстр публічних осіб, котрі поширювали неправдиву інформацію, що встановлено судом;

2) зобов'язати ЗМІК не запрошувати, не друкувати матеріали і не посилатися на осіб, внесених у реєстр;

3) при порушенні ЗМІК даних вимог встановити жорстке покарання: 1-й раз — штраф, 2-й раз — багатократне збільшення штрафу та позбавлення ліцензії;

4) прийняти кримінальну відповідальність за умисне поширення неправдивої інформації з метою дестабілізації політичної ситуації чи інформаційного (політичного) знищення державного діяча, політика чи посадової особи;

5) законодавчо закріпити негайний розгляд у найкоротші терміни справ, пов'язаних із інформаційними злочинами проти держави і громадянина, а принцип покарання повинен полягати у тому, щоб особа була не зацікавлена повторювати злочин (поширювати неправдиву інформацію, фейки);

6) посилити контроль зі сторони держави та громадськості за діяльністю суб'єктів інформаційних відносин. Зобов'язати власників ЗМІК та журналістів декларувати свої доходи. Передбачити в законі умову позбавлення журналіста (суб'єкта інформаційних відносин) посвідчення, акредитації за умисне поширення недостовірної інформації та системне порушення Кодексу етики українського журналіста;

7) сформувати в законодавстві чіткі визначення різних типів інформаційних злочинів та здійснити кодифікацію законодавства;

8) законодавчо забезпечити державне врегулювання доступу до інтернет-ресурсів та ідентифікацію користувачів мережі;

9) створення ефективної протидії, запобіганню інформаційному тероризму та захисту інформаційного поля держави і громадянина;

10) підвищення медіаграмотності користувачів інформаційного простору.

Джерела

1. Магда Є.В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків : Виват, 2015. 304 с.

2. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. 496 с.

3. Магда Є.М. Гібридна війна: сутність феномену. 2014. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489.

4. Малик Я.Й. Інформаційна війна і Україна. Демократичне врядування. 2015. Вип. 15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2015_15_3/.

5. Ситник Г.П. Національна безпека України: теорія і практика : монографія / Г.П. Ситник, В.М. Олуйко, М.П. Вавринчук ; за заг. ред. Г.П. Ситника. Хмельницький. Вид-во ХУУП, 2007. — 669 с.

6. Бутова О. Мистецтво перемагати: уроки Сунь-цзи для України. URL: <https://starylev.com.ua/news/mystectvo-peremagaty-uroky-sun-czy-dlya-ukrayiny> (01.02.2021).

7. Валиулліна З.В. Військова теорія К. Клаузевіца в теоретичному дискурсі / *Ефективна економіка*. № 11. 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5881>.

8. Барна О.С. Інформаційна безпека в умовах постправди: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми теорії та практики інформаційного протиборства в умовах ведення гібридних війн» (м. Житомир, 24–25 жовтня, 2019 р.). Житомирський військовий інститут імені С. П. Корольова. С. 22–23. URL: <http://www.hups.mil.gov.ua/assets/uploads/library/nadhodzhennya/sichen-berezen-2020/pdf/27.pdf>.

9. Оксфордський словник назвав «постправду» словом року. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/11/161116_word_of_the_year_sm.

10. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки. Закон України № 537-V від 09.01.2007 р. // ВВР, 2007, № 12. Ст. 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

References

1. Mahda, Ye. V. (2015). *Hibrydna viyna: vyzhyty i peremohty* [Hybrid War: Survive and Win]. Kharkiv: Vivat, 304 p. [in Ukrainian].

2. Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front [World Hybrid War: Ukrainian Front]. (2017). Monographiia, Horbulin V. P. (ed.), K.: NISD, 496 p. [in Ukrainian].

3. Mahda, Ye. M. (2014). *Hibrydna viina: sutnist fenomenu* [Hybrid Warfare: The essence of the phenomenon]. [in Ukrainian].

http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489

4. Malik, Ya. Y. (2015). *Informatsiina viina i Ukraina. Demokratychne vriaduvannya* [Information War and Ukraine. Democratic Governance]. Vyp. 15 [in Ukrainian].

http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2015_15_3/

5. Sytnyk, H. P. (2007). *Natsionalna bezpeka Ukrainy: teoriia i praktyka* [National Security of Ukraine: Theory and practice]. Monographiia, Khmelnytskyi: Vyd-vo KhUUP, 669 p. [in Ukrainian].

6. Butova, O. (2015). *Mystetstvo peremahaty: uroky Sun Tzy dlia Ukrainy* [The Art of Winning: Sun Tzu's lessons for Ukraine]. [in Ukrainian].

<https://starylev.com.ua/news/mystectvo-peremagaty-uroky-sun-czy-dlya-ukrayiny>

7. Valiullina, Z. V. (2017). *Viiskova teoriia K. Clausewitz v teoretychnomu diskursi* [K. Clausewitz's Military Theory in Theoretical Discourse]. *Efektivna ekonomika*, № 11, 2017 [in Ukrainian].

<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5881>

8. Barna, O. S. (2019). *Informatsiina bezpeka v umovakh postpravdy* [Information Security in the Conditions of Post-Truth]. *Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Problemy teorii ta praktyky informatsiinoho protyborstva v umovakh vedennia hibrydnykh viin»* (Zhytomyr, October 24–25, 2019). Zhytomyrskyi viiskovyi instytut imeni S. P. Koroliova, pp. 22–23 [in Ukrainian].

<http://www.hups.mil.gov.ua/assets/uploads/library/nadhodzhennya/sichen-berezen-2020/pdf/27.pdf>

9. Oksfordskyi slovnyk nazvav «postpravdu» slovom roku [The Oxford Dictionary Called «post-truth» the Word of the Year]. [in Ukrainian].

https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/11/161116_word_of_the_year_sm

10. *Pro osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007–2015 roky* [On the Basic Principles of Information Society Development in Ukraine for 2007–2015s]. *Zakon Ukrainy* № 537-V vid 09.01.2007 r., VVR, 2007, № 12, Art. 102 [in Ukrainian].

<https://zakon.rada.gov.ua>

Подано до редакції: 15.02.2021.

Прийнято до друку: 17.06.2021.